

УДК 94(477):373:3(=411.16)]“192/193”

Розовик О. Д.
кандидат історичних наук, викладач
кафедри україністики, Національний медичний
університет ім. О. О. Богомольця
(Україна, Київ), Lesya1988@gmail.com

**ФОРМУВАННЯ ЄВРЕЙСЬКОЇ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ В УСРР
У 1920–Х – ПОЧАТКУ 1930–Х РР.**

Висвітлюється малодосліджена у історичній науці проблема організації шкільної освіти єврейської національної меншини УСРР у 1920-х – початку 1930-х рр. Акцентується увага на тому, що в процесі переселенського руху в

УСРР 1920–1930-х рр. багато єврейських сімей переїхало з північно-західних регіонів республіки у південно-східні округи (області) УСРР. У нових місцях їх оселення як у містах, так і у селах відкривалися єврейські автономні школи або класи у діючих українських та російських школах. У статті наведено динаміку зростання єврейських шкіл впродовж дванадцяти років. Показано їх співвідношення щодо чисельності українських, російських та шкіл інших національних меншин, які мешкали у республіці.

Ключові слова: культурно-освітні заклади, національна школа, рідномовне навчання, педагогічні кадри, переселення єврейського населення.

Єврейська шкільна освіта на державному рівні розпочала формуватися ще в період національно-визвольної революції українського народу 1917–1921 рр. У ці роки, за рішенням українських урядів, в місцях згуртованого мешкання єврейського населення, почали створюватися єврейські школи першого і другого типу, тобто з терміном навчання 1–4 і 4–7 років. Але, в процесі громадянського збройного протистояння в УНР – УСРР та вторгнення іноземної інтервенції на територію України, у місцях бойових дій та внаслідок єврейських погромів, єврейські культурно-освітні заклади практично припинили своє існування.

Новий етап створення єврейської національної шкільної освіти, як і інших національних меншин УСРР, за рішенням радянських органів влади, розпочався вже на початку 1920-х років. У місцях згуртованого мешкання євреїв відкривалися різні культурні осередки, у тому числі і школи. Впродовж 1921–1924 рр. для єврейських дітей було створено 342 національні школи різного типу. У них водночас на рідній мові навчалося 70,8 тис. дітей, решта – відвідувала українські, російські та школи змішаного типу навчання [1, арк. 131]. Розбудовувалася шкільна освіта на початку 1920-х років і для дітей інших національних меншин.

У 1924 р. НК освіти УСРР обстежив стан шкільної освіти національних меншин і подав доповідну записку до РНК УСРР. На початку 1925 р., на основі цього документу, уряд республіки ухвалив постанову. У ній зазначалося, що втілюючи у життя дійсну рівність всіх націй і народностей, які проживають в УСРР, у справі розвитку національної культури і з метою піднесення загального культурного рівня національних меншин УСРР, РНК постановляє:

1. Забезпечити школи національних меншин належними приміщеннями, матеріально-технічним оснащенням, підручниками.

2. Підготувати необхідну кількість учителів для шкіл національних меншин.

3. Відкрити при школах бібліотеки з навчальною і художньою літературою, надрукованою на мовах національних меншин.

4. Виділити фінанси для побудови нових єврейських, польських, німецьких, молдавських, грецьких, чеських, вірменських та для створення шкіл інших національних меншин республіки.

5. Проводити дальшу роботу щодо відкриття в УСРР національних театрів та інших культурно-освітніх закладів для національних меншин республіки [2, арк. 4].

Для прискорення реалізації цієї постанови, Президія ВУЦВК ухвалює рішення про додаткове збільшення асигнування на відкриття нових шкіл представникам національних меншин у такій кількості, щоб у наближений час їх діти могли навчатися у рідній школі. Виділялися також додаткові асигнування для

підготовки освітян національним школам, відкриття нових національних профучилищ, технікумів, вузів та національних кафедр і факультетів у діючих вузах. Фінансувалося створення нових національних культурно-освітніх закладів, друкування навчальної і художньої літератури, періодики, відкриття бібліотек тощо [3, арк. 1; 4, арк. 11].

У 1923 р. в республіці було проведено територіально-адміністративну реформу. Згідно цієї реформи, в УСРР замість губернії і повітів було утворено 53 округи, волостей – 706 районів, а на 15696 сіл – 10813 сільрад [5, арк. 25; 6, арк. 5]. В ході адміністративно-територіальної перебудови утворювалися національні райони та сільські і селищні ради. Серед районів діяло 9 російських, 7 німецьких, 4 болгарські, 1 польський, 1 єврейський [4, арк. 20]. А національних сільських і селищних рад у 24 національних районах утворилося 1574 одиниці, у тому числі 117 єврейських. У них на середину 1920-х років мешкало майже 167 тис. осіб [4, арк. 30]. У 260 великих і середніх містах й містечках республіки мешкало 310 тис., а решта з 1,56 млн. осіб єврейської національності – розсіяно по різних містах і селах України [4, арк. 89; 7, арк. 34; 8, арк. 2].

Враховуючи той факт, що в республіці мешкала велика кількість єврейського населення, у квітні 1926 р. РНК і ВУЦВК УСРР ухвалили постанову “Про заходи щодо поліпшення становища єврейських працюючих мас”. У ній, серед цілого комплексу завдань, спрямованих на поліпшення соціально-побутових умов життя та праці єврейського населення, ставилося й питання розбудови єврейських культурно-освітніх закладів з тією метою, “... щоб єврейські діти могли навчатися у школі на рідній мові” [9, арк. 91].

Вихід у світ цієї та уже згаданих постанов значно прискорили розбудову єврейських національних шкіл. Причому ця робота проводилася не лише за державні кошти, а й за фонди місцевих органів влади, профспілкових, кооперативних та інших організацій. У Бердичівській окрузі до 1925 р. було відкрито 16 єврейських шкіл, із них 3 – у Бердичеві і 13 – у селах округи. У них навчалося 2757 учнів, що становило 14% дітей євреїв шкільного віку, а решта школярів відвідувала українські або російські школи. Виконуючи постанову Президії ВУЦВК та РНК УСРР щодо розбудови культурно-освітніх закладів національних меншин республіки, у Бердичівській окрузі впродовж 1925–1926 рр., у доповнення до існуючої мережі шкіл, було відкрито ще 3 школи та збільшено кількість навчальних груп (класів) у діючих національних єврейських школах. Для роботи у них було направлено групу учителів, які пройшли необхідну педагогічну перепідготовку у єврейських педучилищах. Ці заходи дали можливість вже у наступному 1926–1927 навчальному році збільшити чисельність учнів округи, які навчалися рідною мовою, майже до 30 відсотків. До того ж, розбудована та розширена мережа шкіл дала можливість частині школярів отримувати семирічну освіту [10, арк. 2, 20, 61].

Створювалися єврейські школи на Вінниччині у Гайсині, Бершаді, Тульчині та інших населених пунктах округи. А у Тульчині для підготовки учителів

єврейських шкіл відкриті педагогічні курси та кафедра єврейської мови й літератури [11, арк. 26; 12, арк. 24]. Всього на Вінниччині до 1926 р. було засновано 31 єврейську школу, з яких 11 – семирічних. У них навчалося 50% дітей євреїв шкільного віку. У 1927 р., у доповнення до існуючих шкіл, національні семирічні єврейські школи відкрилися у Браїлові, Калинівці, Райгороді та інших населених пунктах краю [13, арк. 81].

У Проскурівській окрузі на початку 1920-х років на 11 єврейських сіл діяло лише декілька трьохрічних шкіл. У 1926 р. працювало уже 20, частина з яких була з семирічним терміном навчання. Ця шкільна мережа охопила навчальним процесом дітей віком 8–11 років майже на 100 відсотків. Школярі старшого віку отримали можливість навчатися як у національних семирічних і навіть середніх, так в українських або російських загальноосвітніх школах та професійних училищах [14, арк. 21].

Розбудовувалася мережа шкіл у Волинській окрузі. Якщо на 1922 р. тут їх функціонувало 10, то у 1927 р. – вже 24. До того ж, більша частина шкільних закладів переходила на семирічний термін навчання [15, арк. 63].

Досить своєрідно підійшли місцеві органи влади Чернігівщини до питання організації шкільної освіти національних меншин краю. Тут, поряд зі створенням автономних єврейських шкіл, відкривали єврейські класи у діючих українських і російських школах. Таким чином, на середину 1920-х років переважна більшість єврейських дітей шкільного віку мала можливість навчатися у національних або у школах змішаного типу [12, арк. 23].

Схожі форми організації шкільної освіти для дітей-євреїв проводилися у Київській, Полтавській, Дніпропетровській, Харківській, Запорізькій та інших округах, де згуртовано мешкало єврейське населення [16, арк. 48; 17, арк. 31; 18, арк. 120, 124].

Ці заходи дали можливість на початок 1926–1927 навчального року відкрити 433 єврейські національні школи та сотні національних класів в українських та російських школах [4, арк. 10].

Вже у першій половині 1920-х років розпочався процес переведення шкільної освіти національних меншин з 4-х річного на 7-и річний термін навчання. В Одеській окрузі до 1926р. було створено 39 єврейських шкіл. Із них у містах – 16, а у селах – 23. До 1930 р. всі міські і більшість сільських шкіл були переведені на семирічне навчання. У них водночас навчалося майже 7 тис. учнів. Це дало можливість охопити дітей національною школою в окрузі у містах на 64%, а сільській місцевості – 70 відсотків [13, арк. 137; 12, арк. 67–68; 17, арк. 25, 203].

У Кам'янецькій окрузі до 1926 р. було відкрито 23 єврейські школи. У них навчалося 3047 дітей. Впродовж 1925–1927 рр. частина з цих шкіл перейшла на семирічний термін навчання. Для роботи у них було підготовлено майже 100 кваліфікованих учителів [15, арк. 99].

У Могилів-Подільській окрузі впродовж 1921–1925 рр. розпочало діяти 26 єврейських шкіл, з яких 4 – семирічки, 15 – чотирирічки і 7 – трирічок. У них навчалося 3039 дітей. На практиці це означало, що національні школи відвідувало 82% дітей шкільного

віку. До початку 1930-х років майже всі три- і чотирирічні школи були переведені на семирічний термін навчання [15, арк. 55].

Єврейські школи відкривалися у південно-східних округах республіки. Порівняно з північно-західними округами, у яких мешкала основна маса єврейського населення, тут мережа єврейських шкіл спочатку була невелика і становила по декілька одиниць у кожній окрузі. Зокрема, до 1925 р. у Артемівській окрузі таких шкіл діяло 2, Харківській – 4, Луганській – при 9 школах працювали єврейські класи тощо [17, арк. 3, 78, 182].

Однак, з розгортанням переселенського руху в республіці у 1920-х роках і масового переїзду єврейського населення з північно-західних округ на вільні землі степових районів України та в міста південно-східних округ республіки, тут для переселенців-євреїв почали відкриватися культурно-освітні заклади, у тому числі й національні школи. У Криворізькій окрузі було засновано 17 таких шкіл. У них навчалося понад 2 тис. дітей євреїв. Причому більшість із них уже створювалися як школи-семирічки. Відкривалися єврейські класи в українських і російських школах. В окрузі була також заснована єврейська агропрофшкола. Вся ця шкільна мережа охоплювала навчальним процесом майже 100% дітей віком до 14 років [15, арк. 28].

У Запорізькій окрузі для дітей євреїв-переселенців було відкрито понад два десятки національних шкіл та класи у діючих українських і російських школах. Це дало можливість охопити рідномовним навчанням 80% дітей шкільного віку. У Хортицькому районі округи була відкрита єврейська національна сільськогосподарська профшкола. У ній навчалося понад 100 хлопців і дівчат [16, арк. 48].

На Харківщині, у доповнення до існуючих, відкривалися єврейські школи, але переважно семирічки. У 1926 р. таких навчальних закладів було створено 4 і у них навчалося 1645 дітей. Всього в окрузі на цей час у національних школах навчалося 27,5% єврейських дітей, решта 72% – в українських і російських школах та у єврейських класах. Такі класи діяли в українських та російських школах в місцях, де згуртованомешкало єврейське населення [17, арк. 182].

Відкривалися єврейські національні школи або класи у діючих школах для дітей переселенців у містах і селах у всіх південно-східних округах республіки.

Підсумовуючи роботу державних органів влади і громадських організацій щодо створення в республіці національних єврейських шкіл зазначимо, що якщо на 1925 р. їх в Україні діяло 432 (70,8 тис. дітей), то на 1929 р. – вже 786 шкіл (32,3 тис. учнів). Причому, на цей час 477 шкіл працювали вже за програмами шкіл-семирічок. Вцілому побудована за дев'ять років шкільна мережа дала можливість навчатися на рідній мові майже 40% дітям євреїв республіки [1, арк. 131; 20, арк. 12].

Розгорнуте шкільне будівництво для дітей євреїв тривало у 1929–1931 рр. Цьому сприяла постановка ВУЦВК “Про підсумки запровадження загального обов'язкового початкового навчання в УСРР та про план здійснення загального навчання в обсязі семирічки” (серпень 1931 р.). У документі ставився

комплекс завдань з 25 пунктів, спрямованих на розбудову семирічних шкіл у республіці, виділялися для цього необхідні кошти, розширювалася підготовка учителів для молодших і старших класів, збільшувалося видавництво навчальної літератури тощо. У постанові також давалося розпорядження НК освіти УСРР та місцевим органам влади довести охоплення дітей національних меншин віком 8–10 років рідномовним навчанням у 1931–1932 навчальному році до 100 відсотків. Наголошувалося на тому, що потрібно обов'язково посадити за парти всіх дівчаток цього віку, а також перевести переважну більшість всіх національних початкових шкіл, у тому числі і єврейських, на семирічний термін навчання та розширити мережу національних середніх шкіл [21, арк. 109, 177].

На виконання цієї постанови, у доповнення до існуючої мережі єврейських шкіл, впродовж 1931 – початку 1932 року в республіці було відкрито понад 180 нових єврейських шкіл та класів і загальна їх кількість становила більш як 1 тис. навчальних закладів (автономних шкіл і класів в українських і російських школах). Вони охоплювали рідномовним навчанням близько 50% дітей шкільного віку, а решта, по бажанню, могла навчатися в українських або російських школах [19, арк. 12; 22, арк. 31].

Порівняно зі школами інших національних меншин, без врахування російських, єврейська шкільна система освіти була найбільш численною в республіці. Наприклад, на 1931 р. в УСРР діяло 625 німецьких, 331 польська, 74 болгарські, 16 грецьких, 15 чеських, 10 вірменських, 10 татарських, 3 ассирійські школи різного типу [1, арк. 131]. Ці заклади також охоплювали навчанням рідною мовою від 40 до 70% дітей шкільного віку.

Отже, в 1920–х – початку 1930–х рр. в УСРР була створена єврейська національна система шкільної освіти. Вона дала можливість дітям і єврейській молоді навчатися на рідній мові у школах, і, по бажанню, отримувати професійну освіту у національних училищах, технікумах, на факультетах та кафедрах вузів.

Список використаних джерел

1. ЦДАВО України. – Ф. 1. – Оп. 6. – Спр. 1081.
2. Там само. – Ф. 413. – Оп. 1. – Спр. 96.
3. Там само. – Ф. 166. – Оп. 5. – Спр. 824.
4. Там само. – Ф. 413. – Оп. 1. – Спр. 10.
5. Там само. – Ф. 1. – Оп. 4. – Спр. 1111.
6. Там само. – Ф. 1. – Оп. 4. – Спр. 1206.
7. Там само. – Ф. 413. – Оп. 1. – Спр. 53.
8. Там само. – Ф. 413. – Оп. 1. – Спр. 377.
9. Там само. – Ф. 413. – Оп. 1. – Спр. 143.
10. Там само. – Ф. 413. – Оп. 1. – Спр. 70.
11. Там само. – Ф. 413. – Оп. 1. – Спр. 96.
12. Там само. – Ф. 413. – Оп. 1. – Спр. 139.
13. Там само. – Ф. 413. – Оп. 1. – Спр. 77.
14. Там само. – Ф. 413. – Оп. 1. – Спр. 380.
15. Там само. – Ф. 413. – Оп. 1. – Спр. 263.
16. Там само. – Ф. 413. – Оп. 1. – Спр. 212.
17. Там само. – Ф. 413. – Оп. 1. – Спр. 399.
18. Там само. – Ф. 413. – Оп. 1. – Спр. 445.
19. Там само. – Ф. 413. – Оп. 1. – Спр. 451.
20. Там само. – Ф. 166. – Оп. 1. – Спр. 451.
21. Там само. – Ф. 413. – Оп. 1. – Спр. 569.
22. Там само. – Ф. 166. – Оп. 9. – Спр. 1132.

References

1. CDAVO Ukraï'ny. – F. 1. – Op. 6. – Spr. 1081.
2. Tam samo. – F. 413. – Op. 1. – Spr. 96.
3. Tam samo. – F. 166. – Op. 5. – Spr. 824.
4. Tam samo. – F. 413. – Op. 1. – Spr. 10.
5. Tam samo. – F. 1. – Op. 4. – Spr. 1111.
6. Tam samo. – F. 1. – Op. 4. – Spr. 1206.
7. Tam samo. – F. 413. – Op. 1. – Spr. 53.
8. Tam samo. – F. 413. – Op. 1. – Spr. 377.
9. Tam samo. – F. 413. – Op. 1. – Spr. 143.
10. Tam samo. – F. 413. – Op. 1. – Spr. 70.
11. Tam samo. – F. 413. – Op. 1. – Spr. 96.
12. Tam samo. – F. 413. – Op. 1. – Spr. 139.
13. Tam samo. – F. 413. – Op. 1. – Spr. 77.
14. Tam samo. – F. 413. – Op. 1. – Spr. 380.
15. Tam samo. – F. 413. – Op. 1. – Spr. 263.
16. Tam samo. – F. 413. – Op. 1. – Spr. 212.
17. Tam samo. – F. 413. – Op. 1. – Spr. 399.
18. Tam samo. – F. 413. – Op. 1. – Spr. 445.
19. Tam samo. – F. 413. – Op. 1. – Spr. 451.
20. Tam samo. – F. 166. – Op. 1. – Spr. 451.
21. Tam samo. – F. 413. – Op. 1. – Spr. 569.
22. Tam samo. – F. 166. – Op. 9. – Spr. 1132.

Rozovik O. D., Ph.D., Lecturer, Department of Ukrainian Studies, National Medical University Bogomoletz (Ukraine, Kiev), Lesya1988@gmail.com

Formation of Jewish schooling in the USSR in the 1920s and beginning of the 1930s

The article highlights the unexplored issue in historical scholarship of schooling Jewish community USSR in the 1920s – early 1930s. Attention is focused on the fact that in the process of migration in the USSR 1920–1930's. Many Jewish families moved from the north–western regions of the republic in south–eastern districts (regions) SSR. In the new places of settlement in cities and in villages opened Jewish autonomous schools or classes in current Ukrainian and Russian schools. In this article traced the growth dynamics of Jewish schools for twelve years. It is show their correlation with the number of Ukrainian, Russian and other minority schools, who lived in the country.

Keywords: educational institutions, national school, study in the native language, pedagogical personnel, resettlement of the Jewish population.

Розовик О. Д., кандидат исторических наук, преподаватель кафедры журналистики, Национальный медицинский университет им. Богомольца (Украина, Киев), Lesya1988@gmail.com

Формирование еврейского школьного образования в УССР в 1920–х – начале 1930–х гг.

Рассматривается малоизученная в исторической науке проблема организации школьного образования еврейского национального меньшинства УССР в 1920–х – начале 1930–х гг. Акцентируется внимание на том, что в процессе переселенческого движения в УССР 1920 – 1930–х гг. многие еврейские семьи переехали из северо–западных регионов республики в юго–восточные округа (области) УССР. В новых местах их жительства, как в городах, так и в селах открывались еврейские автономные школы или классы в действующих украинских и российских школах. В статье приведена динамика роста еврейских школ на протяжении двенадцати лет. Показано их соотношение с численностью украинских, российских и школами других национальных меньшинств, проживавших в республике.

Ключевые слова: культурно–образовательные учреждения, национальная школа, учеба на родном языке, педагогические кадры, переселение еврейского населения.